

John Locke ve George Berkeley'in Kesin Bilgi Anlayışı

Ülker Öktem'

Öz

Bu makalede, iki ampirist filozof Locke ve Berkeley'in, kısaca, kesin bilgi anlayışları ve çıkmazları söz konusu edilecek; yer yer Platon, Aristoteles, Descartes ve Kant'ın bilgi anlayışlarıyla karşılaştırılacaktır.

Abstract

In this article, it will be briefly comprehended two empiricist philosophers, Locke and Berkeley's exact know/ledge understanding and, it will be also discussed their aporiae. Meanwhile it will be compared Platon, Aristotle, Descartes and Kant's know/ledge understanding .

Bilindiği üzere, Modern çağ'dan itibaren, Descartes'la birlikte, bilginin imkânı, kaynağı ve sınırları etraflica tartışılarak sorgulanmış, dolayısıyla, bilgi meselesi ön plana çıkmış; felsefenin ağırlık merkezini oluşturmuştur. Böylece, adı 19.yüzyılda verilen bilgi kuramı (epistemoloji), felsefenin **özel bir uğraş alanı** olarak varlığını ortaya koymuştur.

Modern felsefenin kurucusu Descartes, felsefeye mantık ya da ontolojiyle değil, bilgi kuramının ana meseleleri olan bilginin imkânı, kaynağı ve sınırlarıyla başlamıştır. Yani o, epistemolojiden hareketle ontolojisini kurmuş, nesnenin değil, öznenin varlığını tasdik etmiş, **özne felsefesi** ya da **bilinç felsefesi** yaparak felsefede yeni bir çığır açmıştır.

* Doç. Dr. A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Bşk.

Bilgi kuramı, felsefenin diğer disiplinlerinden varlıkbilim (ontoloji) ve mantık kadar eski olmadığı için, doğal olarak, İlkçağ'da **temellendirilmemiş** bir felsefe disiplindir. Bu nedenle, onu, felsefenin **özel bir uğraşı alanı olarak**, ne Platon ne de Aristoteles tanımıştır.¹

Kendilerine "**ilk doğa filozofları**" denilen Thales, Anaximandros ve Anaximenes'in bilen özne ile değil, bilginin konusu olan **nesne** üzerinde yoğunlaştıkları malumdur. Bu filozofların varlığa yönelen, varlığı bilmeye çalışan veya bildiğini düşünen öznenin bu iddiasında ne kadar haklı olduğunu, hangi yetilerine dayanarak onu bilmeye çalıştığını, varlık hakkında ulaştığı bilginin doğruluğunun nasıl sınanabileceği ilgi konusu yapmadıkları da bilinen bir gerçektir. Herakleitos, Parmenides, Demokritos, Anaxagoras gibi ilk Yunan filozofları ise, bilginin imkânına, kaynağına ve sınırlarına ilişkin ilk soruları sormuşlar ve tartışmışlar, bundan sonra da Sofistler, Sokrates, Platon ve Aristoteles bu meseleyi esaslı olarak gündeme getirmişler; incelemişlerdir. Kısacası, bilgi meselesi, esasında İlkçağ'dan itibaren varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Sofistlerle birlikte "doğa"yı bırakıp "insan"a yönelen filozoflar, kendilerine ilk kez, eşyanın **kendisinde olduğu gibi** bilinip bilinemeyeceği sorusunu sormuşlardır.²

Platon, "bilgi (episteme) nedir?" sorusuyla başladığı "*Theaitetos*" diyalogunda, bilginin kaynağını irdelemiş; ve bu kaynağın, "*insan herşeyin ölçüsüdür*" sözleriyle tanıdığımız, sofistlerden ünlü Protagoras'ın öne sürdüğü gibi, duylulara dayanan algı olamayacağını belirtmiştir. Mutlak varlığa, dolayısıyla onun mutlak bilgisinin edinilebileceğine inanan Platon'a göre, bizim duyu organlarımıza bağlı olmayan, açık ve kesin bir kavrayış vardır. Ona göre, insan, bir şeyi kabul ederek öğrenmez, onu kendisi bularak, keşfederek öğrenir. O halde, bilgi, insanın, kendi özel yeteneğinden doğar ve gelişir. Kendi kendine, bir anda kazanılan bu bilgi, düşünceye dayanarak nesne ilişkilerinde derinleşen bir bilgidir. Şu halde, Platon için bilginin kaynağı, ne duylular, ne imgelerin toplandığı yer olan bellek, ne algı ne de deneyimdir; düşünen, anlayan, tasarlayan ve gören ruhun kendisidir.³

Aristoteles de, bir yandan, algıyla kavranan şu tek tek varlıklarla birlikte, bunların oluşturdukları evreni bilmeyi ve açıklamayı kendisine esas amaç edinmiş, öte yandan da bilginin ne olduğu konusunda hocası Platon'u izlemiştir. Ona göre de, bilgi, dış dünya üzerinedir ve onunla bir karşılıklık

¹Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, s. 40.

²Bu soruyu daha sonra, 18.yy.da, Kant soracak ve insanoğlunun eşyayı kendinde olduğu gibi bilmeyeceğini ifade ederek agnostisizme kayacaktır.

³Heimsoeth, a.g.e., s. 40-41; 72-73.

üzerine kurulur. Dolayısıyla, bilginin nesnel ve dış karşılığı bulunmak zorundadır. Ona göre, bilgi, her zaman algıyla başlar. Algıdan sonra, tümevarımla genel ilkeler üretilir. Sonra da, başka bilgiler bu genel ilkelerden çıkarılır. Ona göre, temeldeki bu genel ilkeler, sezgiyle kavranır. Bu, usun, algıların bağlamında bulunan temel ilişkileri doğrudan doğruya kavrayışıdır.

Dikkat edilecek olursa, gerek Platon'da, gerekse Aristoteles'de bilgi edinme sürecinde sezgi son derece önemlidir. Yalnız bu sezgi, Platon'da zihinsel, Aristoteles'de ise deneyseldir. Bilgi edinme sürecinde, zihinsel sezginin önemini vurgulamış olması nedeniyle, Platon'u, Descartes'ın ve "bilgi, "ben" den dolayı vardır" diyen Kant'ın öncüsü olarak; yine, bu süreçte, algının ön planda olduğuna dikkati çekerek deneysel sezginin önemini vurgulamış olması nedeniyle de, Aristoteles'i, Locke'un öncüsü olarak saymak mümkündür.

Bilgi kuramının meselelerine yer verilen ilk felsefe eseri, John Locke'un "*An Essay Concerning Human Understanding*" ("*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*")⁴ adlı eseridir. Locke, burada, bilginin olanaklarını, kaynaklarını ve sınırlarını sorgulamakta; insan bilgisinin kökü, kesinliği ve genişliğini araştırmaktadır. Felsefe tarihindeki çığır açıcı eserlerden sayılan ve 1690'da tam olarak yayınlanmış olan eser, oldukça uzun olduğu için zaman zaman kısaltılarak; özetlenerek de yayınlanmıştır.

Bundan sonra, bu konuda, David Hume'un "*An Enquiry Concerning Human Understanding*" ("*İnsan Anlığı Hakkında Bir Soruşturma*") (1748) adlı eseri gelir. Bilgi Kuramına ilişkin bir diğer ana eser de Immanuel Kant'ın "*Kritik der Reine Vernunft*" ("*Salt Akılın Kritiği*") (1781) adlı eseridir. Bu tarihten sonra, bilgi kuramına ilişkin yazılan bütün eserler, herhangi bir şekilde ya Kant'ın bu eserini izlemişler, ya da ona karşı olmuşlardır.

Nominalist ontolojinin temsilcilerinden biri olan ve felsefesinin ağırlık merkezini bilgi kuramı teşkil eden **John Locke (1633-1704)**, yukarıda adı geçen eserinde ileri sürdüğü savlarla Berkeley, Hume ve Kant'ı derinden

⁴ Eserin A ve B diye adlandırılan ilk iki taslağı 1671'de, C diye adlandırılan üçüncü taslağı ise, 1680'in ortalarında yayınlanmıştır. John W. Yolton ise, "*A Locke Dictionary*" adlı yapıtında, "*Deneme*" nin Locke'un baş yapıtı olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. John W. Yolton, *A Locke Dictionary*, s.65.)

⁵ Kitabın bir özeti, Fransızca bir dergi olan *Bibliothèque Universelle'At*. 1688'de yayınlanmıştır. A.D.Woolley'in kısaltması bunun bir örneğidir. Eserin Türkçeye çevirisi de A.D.Woolley'in kısalttığı metinden yapılmıştır. (Bkz. John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev.Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul, 1992, Ara Yayıncılık; İkinci bsk: İstanbul, 1996, Kabcacı Yayınevi.)

etkilemiştir. "**Doğuştan bilgi yoktur**"⁶ savı, onun, idealizme karşı ortaya atmış olduğu bir savdır ve âdeta sloganıdır. Ona göre, yeni doğanların, aptalların ve cahillerin doğuştan olduğu iddia edilen axiomlar hakkında en küçük bir idrâkleri bile yoktur. Eğer, doğuştan ideler olsaydı, mantığın ana prensipleri olan özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı prensipleri küçük çocuklarda da cahil kimselerde de olurdu. O bakımdan, Locke'a göre, anlık, başlangıçta bir *tabula rasa'dır*, yani üzerine hiçbir şey yazılmamış boş bir levhadır. Bunun aksini iddia etmek, yani kavramların doğuştan ruhta kazılı olarak bulunduğunu söylemek, sonra da ruhun bunları bilmediğini savunmak, idrâki sırf yokluk derecesine indirmektir. Bazı hakikatlerin üzerinde bütün insanların uyuşmuş olmaları, bunların bizde doğuştan olduğunu göstermez; ispat da etmez. Çünkü bir kimse, onlardan bahsedildiğini duymadan önce bu hakikatleri bilemez. O halde, "*doğuştan*" ve "*bilinmeyen hakikat*" sözcükleri bir çelişkiyi ifade eder. Doğuştan idelerin olmadığını dile getiren Locke, dış dünya-düşünce ilişkisini ise, bilme yetisinin anahtar kavramı olan ve sonradan edinilen ideler aracılığıyla kurar. Ona göre, bilgimiz deneyden, duyumdan gelir, deneye, duyuma dayanır. Şöyle ki: çocuğun ilk fikirleri (ideleri) duyumdan gelir ve ancak daha ileriki bir dönemde çocuk, kendi içinde cereyan eden şeyler üzerinde ciddî olarak düşünmeye başlar. Şu halde, "ne zaman düşünmeye başlarız?" sorusuna Locke, "duyum bize bunun için gereken malzemeyi verdiği zaman" der.⁷

Bilginin biricik kaynağı olarak gördüğü deneyi ise Locke, dış deney (duyum; sensation) ve iç deney (düşünce; reflection) olmak üzere ikiye ayırır. Dış deneyin konusu, dışımızdaki algılanabilen nesnelere. İç deneyin konusu ise, ruhun içinde olup bitenlerdir. İç deney ile kendi ruhumuzdaki durumları ve etkinlikleri, dış deney ile de ruhumuzun dışındaki nesnelere etkilerini kavrarız. Tanrı'ya ilişkin bilgimizi de iç deneyden edindiğimiz manevî nitelikleri genişletmekle, yüceltmekle meydana getiririz. Ona göre, objesine uygun bilgi, ancak iç deneyden edinilen algılar sayesinde kazanılır.

⁶ Locke'un bu savına karşın rasyonalist Leibniz (1646-1716), Locke'un görüşlerine karşı kaleme aldığı ve onun ölümünden sonra yayınladığı "*New Essays on Human Understanding*" ("*İnsan Anlığı Üzerine Yeni Denemeler*") adlı eserinde, müdrikede, fikirlerin potansiyel olarak varlığı dışında, hiçbir şeyin doğuştan bulunmadığını ifade etmiştir. Esasında, Locke, zihnin fikirler teşkil etmekteki doğuştan kudretini ve melekesini hiçbir suretle inkar etmemiş, hatta o, böyle bir melekeyi herkesten önce kabul etmiştir. Oysa, Leibniz, fikirlerin müdrikede, önceden, potansiyel olarak bulduklarını kabul etmiştir. Bu ne demektir? Bu, yani, fikirlerin önceden müdrikede potansiyel olarak bulunması ya anlamsızdır, ya da zihnin fikirler teşkil etme melekesi manasına gelir ki, Locke bu melekeyi zaten kabul etmiştir. Locke'a göre, müdrikede bulunmak sözü, müdrike tarafından görülmüş ve anlaşılmuş olmak anlamına gelir. O halde, bir şeyin müdrikede potansiyel olarak olduğu hem düşünülmediği ifade ve iddia edilirse, bu bir şeyin hem müdrikede olduğu hem de olmadığı demek olur ki, çelişki doğurur. (Bkz. A.Weber, *Felsefe Tarihi*, (ilk bsk.) s.236.).

⁷ J.Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, s. 175 vd; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (çev. Vehbi Eralp). s. 263.

Kısacası, Locke'a göre, kendi öz varlığımıza ait, sezgiye dayanan dolaysız bir bilgimiz vardır.⁸

Şu halde, Locke'a göre, gerek iç, gerekse dış deneyin bize verdiğiinden başka bir şeyi bilmemiz imkânsızdır; çünkü bilgimizin tümü bu temele dayanır.

Ona göre, duyumsamadan önce düşünemeyiz; yani, daha önce duyumda bulunmayan hiçbir şey anlıkta bulunamaz. Kısacası, düşünce tamamen duyuma bağlıdır. O bakımdan, esasında, zihin tamamen pasiftir. Oysa, hatırlanacak olursa, idealistlere göre, düşünce ruhun esasıdır ve ruh düşünmemelik edemez; o, her duyumdan öncedir.

Locke, duyuları, nesnelere kendisini yansıtmak bakımından birincil ve ikincil nitelikler olmak üzere ikiye ayırır. **Büyüklik, şekil, sayı, durum, hareket, nüfuz edilemezlik**⁹ gibi matematiksel ve zaman-mekânla ilgili olduğu için fiziksel addedilen **birincil nitelikler** dediği duyular nesneye ait olup gerçeğin yansılardır; zira bunları ortadan kaldırdığımızda nesnenin kendisi de ortadan kalkar. **Renk, ses, koku, tat, sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık** gibi nesneye değil, özneye ait olan (duyu organlarımızın

⁸ J.Locke, a.g.e., s.378. Bu, Descartes'in görüşüne de yakın bir görüştür. Öyle ki, Descartes'a göre de, kesin bilgi, ancak kendimize ilişkin bilgiydi. Herşeyden şüphe eden Descartes, şüphe ettiğiinden dolayısıyla düşündüğünden şüphe edememişti. O, düşündüğünü yaşamaktaydı. Artık bundan şüphesi yoktu. Descartes, "ruhumda geçen bu olay, benim en kesin, en güvenilir bilginidir" diyordu. (Bkz.Descartes, 'Metot Üzerine Konuşma', (çev.Mehmet Karasan), s.35.). Anlaşıldığı üzere, her iki filozof da varlığımıza ilişkin bilgiyi 'sezgi' ve dayandırmakta ve bu bilgiye aynı kesinlik derecesini vermektedir. Bu nedenle, her ikisi arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerliğin oluşmasında, kuşkusuz, Locke'un da bizzat ifade ettiği üzere, Descartes'in 'Cogito' sunun son derece büyük etkisi vardır.

⁹ Nüfuz edilemezlik, Locke'a göre, birincil nitelikten Descartes onu ikincil nitelik olarak saymıştı.Çünkü Descartes'a göre, cisim, bir mekan parçasıdır. Yani cisim, mekanda yer kaplayan bir şeydir. Dolayısıyla, fiziksel cisim ile matematiksel cisim birdir. Locke'a göre ise, cisim, sadece bir mekan parçası değildir. Bu mekan parçasının bir nüfuz edilemezliği de, direnci de vardır. Bu da, onun, gerçek yani, onu o cisim yapan niteliğidir. (Aristoteles'e göre, nasıl ki "öz", bir şeyi o şey yapan şey idiye, Locke'a göre de, cismi cisim yapan şey bu birincil niteliklerdir. O halde, dikkat edilecek olursa, Aristoteles'in "öz" kavramı, Locke'un "birincil nitelikler" kavramına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Locke'un bir Aristotelesçi olduğunu söylemek de mümkündür. Aynı şekilde, töz konusunda da Locke'un Aristotelesçi bir tavır içinde olduğu söylenebilir. Şöyle ki: Locke'a göre, töz, birtakım niteliklerin o bilemediğimiz taşıyıcısıdır. Hatırlanacağı üzere, Aristoteles'e göre de töz, herşeyin kendisine yüklendiği ama kendisinin hiçbir şeye yüklenmediği şeydi. O bakımdan, örneğin, kiraz bütün ikincil niteliklerinden yani ayrı ayrı duyu organlarımız üzerine yaptığı izlenimlerden (renginden, şeklinden, kokusundan, tadından, sertliğinden, yumuşaklığından) soyutlandığında Locke'a göre, geride kirazın kapladığı yer ve niteliklerinin taşıyıcısı o bilinmeyen töz kalır. (Bkz. Locke, a.g.e., s.129-130-131).

Oysa, tözü bir kuruntu (fiction) sayan nesne ve onun nitelikleri dediğimiz şeylerin ancak duyum kompleksleri olduğunu söyleyen Berkeley'e göre, Locke'un objenin kendisiyle ilgili saydığı büyüklik, şekil, uzaklık, yakınlık gibi birtakım fiziksel nitelikler de sadece soyut bir iddiadır. Biz, bunları yalnız başlarına "duyumlanmış nitelikler dışında kalan şeyler" diye düşünemeyiz. O halde, Berkeley'e göre, kirazı tüm niteliklerinden soyutlayınca geride hiçbir şey kalmaz. (Bkz.Berkeley, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*, s.122.)

yapısıyla ilgili olan) **ikincil nitelikler** dediği duyumlar ise, gerçeğin yansısı değildir; rastlantısalıdır. Bunlar, algılayandadırlar. Yani, bunların nesnelere niteliği olarak algılanmaları, algılayanın anlığının etkileniş biçiminden başka bir şey olamaz. Dolayısıyla, bunlar, ancak belirli birtakım ilintiler içerisinde nesneye bağlanabilen niteliklerdir. Kısacası, ikincil niteliklerin nedeni nesnelere, onlar nesnelere kaynaklanırlar; ama, nitelik olarak algılayanın idelerinde varlık bulurlar. İşte, bu anlamda, onlar, algılayandadırlar. Gerçek dış dünyada renk, ses, tat, koku...vb. gibi nitelikler yoktur. Bu nedenle renkler, sesler, kokular ve tatlarla dolu olan ideler dünyamız dış dünyanın olduğu gibi değil, ancak dolaylı bir tasarımıdır. Kısacası, bir rengin var olabilmesi için, beyni ve anlığıyla algılayan bir bireyin bulunması gerekir. Çünkü renk, anlığın ışıktan etkileniş biçimidir. İşte, bu anlamda, renkler, algılayan bireydedir. Başka deyişle, nesnelere, kendilerini algılayan bireylerden bağımsız olarak renge, tada, kokuya, sese, dokunuma sahip değildirler; ama, biçime, uzama, sayıya ve devinime sahiptirler. Bu yüzden Locke, deneysel bilginin güvenilir temelini birincil niteliklerde bulur.¹⁰

¹⁰J.Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, s.134; Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, s.51. Berkeley ise, Locke'un bu ayrımını, bu iki tür niteliğin ayıramaz ve ayırt edilemez olduğunu dile getirerek eleştirmiş ve yıkmaya uğraşmıştır. Berkeley şöyle der: "Eğer Locke'un ayrımı geçerliyse, bu, fiziksel nesnelere uzama, yani biçim ve genliğe sahip olmaları yanısıra renge sahip olmadıklarını içermektedir. Oysa, bu, mantıksal olarak imkansızdır. Çünkü, uzam ve renk mantıksal olarak birbirlerine bağlıdır. Şöyle ki, uzamı olup da rengi olmayan bir şeyi düşünmeye, imgeleyebilmeye imkan yoktur. Dolayısıyla, uzam ve renk yani birincil ve ikincil nitelikler ayıramazlar.". Daha sonra da Berkeley, buradan hareketle birincil niteliklerin de ikincil nitelikler gibi öznel oldukları sonucunu çıkarır. Locke'a göre, birincil nitelikler, değişken olmadıkları için nesnelere. Oysa, Berkeley'e göre, içinde bulunduğumuz koşullara göre, algıladığımız nesnelere renkleri, tatları, sesleri, kokuları nasıl değişiyorsa, birincil nitelikleri de aynen öyle değişir. Örneğin, uzaktaki bir uçak, yakındakine göre daha yavaş uçuyormuş gibi görünür. Değişik açılardan baktığımız bir madeni para yuvarlak, elips ve dikkörtgen biçimlerde görünebilir. Şu halde, Berkeley'in nazannda, niteliklerin nesnel ya da öznel olarak nitelendirilmesinde, Locke'un esas aldığı *görecelik* yetersiz kalmaktadır. (Bkz. Warnock, *Berkeley*, s.98; ADenkel, *a.g.e.*, s.54, 57)

Fakat, Locke'un bu ayrımını şöyle savunulabilir: Koşullara göre nesnelere, değişik boy, biçim ve devimde görünebilirler. Ama, bu onların da ikincil nitelikler gibi algılayan bireyde oldukları anlamına gelmez. Çünkü, uzam, biçim, sayı devim gibi özellikler ölçüm yoluyla tespit edilebilir. Hangi değişik biçimlerde görünürlerse görünsünler, nesnelere gerçek boyut ve devimlerini ölçüm yoluyla bulmak imkanına sahibiz. Ayrıca, Locke'un bu ayrımının gerçek bir ayrım olduğunu Jonathan Bennett bir örnekle şöyle tanımlamıştır: Karşımızda ayrı renklerde (biri yeşil biri kırmızı) iki bayrak ve iki ayrı büyüklükte de su bardağı olduğunu düşünelim. (Bunlardan örneğin biri küçük bir likör kadehi, diğeri de büyük bir su bardağı olsun) Şimdi de renk körü olan bir gözlemcimiz bulunduğunu varsayalım. Bundan dolayı gözlemci, karşısındaki renkleri ayırt edememektedir. Ayrımın kendisine "değişik dalga oyundaki ışınlar" fiziği yoluyla betimlenmesi de onun ancak böyle bir ayrım bulunduğuna inanmasından sonra bir anlam taşıyabilecektir. Bir renk körüne, iki renk arasındaki ayrımı kanıtlama imkanı bulunmadığına göre, renklerin onları algılayan bireye bağımlı olduklarını ileri sürebiliriz. Bardaklara gelince: Gözlemci büyüklük körü yani değişik büyüklükleri ayırt edemiyor olsun. Acaba, renk körlüğüne paralel olan bu koşulu, bir birincil nitelik olarak uzama uyguladığımızda aynı kanıtlama imkansızlığı doğar mı doğmaz mı? Yoksa, algısında aynı gibi gördüğü büyüklüklerin gerçekte farklı olduklarını ona yine algı içeriğindeki verilerle gösterebilir miyiz? Bunu göstermenin iki yolu vardır: Küçük bardağın büyüğü içine sığdığını göstermek veya bardaklardan birini ağzına kadar suyla doldurup bu suyu öbür

Ona göre, basit (yalın) ve bileşik (karmaşık) olmak üzere iki tür fikir (ide)¹¹ vardır. Basit fikirler, bütün bilgilerimizin âdeta ilk maddesini teşkil ederler. Zihin bunları ne yapabilir ne de yok edebilir. Bu basit fikirler (ideler), zihne, duyum ve düşünce yoluyla gelirler. Bunlar birleştirilmemiş görünümüdür. Bir insanın bir buz parçasında duyulduğu soğukluk ve sertlik, zihinde bir leylağın kokusu ve eflatun rengi, ya da şekerin tadı, biberin acılığı birer basit fikir olup açık ve seçik algılardır. Bileşik fikirler, basit fikirlerden zihin tarafından yapılır. Basit fikirlerin hepsi, zihinlerimizde, kendilerini üreten şeylerin güçlerini yani gerçeği yansıtır, ve onlarla uyusurlar bu nedenle doğrudurlar. Kopya olmalarına rağmen upuygundurlar. Basit ideler, bize kendi ruh durumumuzu doğrudan doğruya yaşatırlar. Böylece, içimizde olup bitenlerin doğru ve gerçek yansılarını sağlarlar. Bileşik ideler ise, yani cisimlerin bizdeki bileşik ideleri, istençli bileşimler olup, kopyadır ama yetkin yani upuygun değildir. Üstelik hepsi kusurlu ve eksiktir.¹²

Basit fikirleri alan pasif haldeki zihin, sebep-sonuç ilişkisi gibi bir ilişkiyi ifade eden bileşik fikirleri meydana getirerek aktif hale geçer. Zihin, bileşik fikirlerin oluşturulmasında aktif olmakla birlikte, bu fikirler, esasında, zihnin tamamen pasif haldeyken, duyumdan ve düşünceden aldığı malzemenin tavırlarından veya değişmelerinden başka bir şey değildir. Kısacası, yer, şekil, mesafe, büyüklük, küçüklük fikirleri, görme ve dokunma duyuları ile kazanılan basit mekân fikrinin tavırlarıdır. O halde, bilgimiz, basit fikirlerimizi aşamaz ve daha ileriye gidemez. Aksini iddia ettiğimizde, metafizik çözülemez bazı güçlükler içinde kaldığımızı anlarız.¹³

Peki, bilgimizin aşılamaz sınırları olduğunu iddia eden Locke'a göre, acaba bilgi nedir? Ona göre, **-bilgi, fikirlerimiz arasında bulunan bağlılık ve uygunluğun ya da zıtlık ve uyumsuzluğun idrâkinden başka bir şey değildir.**¹⁴

bardağa dökmek. Artan veya eksik gelen su, büyüklük farkını kanıtlayacaktır. Gözlemci sadece büyüklük körü ise, bu yöntemler ona farklılığı açıkça gösterebilecektir. Bunun sonucunda, birincil niteliklerin ikincillere göre daha az öznel yani algılayan bireye daha az bağımlı oldukları, başka deyişle, nitelik türleri arasında gerçekten bir ayırım bulunduğu ortaya çıkmış olmaktadır. (Bkz. Jonathan Bennett, *Locke, Berkeley, Hume*, s.96-98; A.Denkel, *a.g.e.*, s.58.)

¹¹ "İde" sözcüğü, Locke'un epistemolojisinde bir anahtar sözcüktür. Ona göre, bütün idelerimiz iç ya da dış deneyden ya da duyumdan kaynaklanır. Bilgimizin tümü bu temele dayanır. (Bkz. Locke, *a.g.e.*, s.147-148 vd).

¹² John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (çev. V.Hacıkadiroğlu), s.123-124.

¹³ Alfred Weber, *a.g.e.*, s.266.

¹⁴ Kısacası, zihnin idelerimiz arasındaki uygunluk veya uygunsuzluğu kavramasının sonucu olan bilgi, Locke'a göre, her zaman aynı kesinlik derecesine sahip değildir. Zihin, ideler arasındaki ilişkileri bazı durumlarda doğruya, aracısız olarak kavrarken, bazı durumlarda da birtakım aracı idelerin yardımına ihtiyaç duyar. İşte, insanın sahip olduğu bilginin açıklık ve kesinlik bakımından farklı derecelere ayrılması, zihnin ideler arasındaki

Bu nedenle, bilgimiz, fikirlerimizden daha ileriye gidemez. Hattâ, çoğu basit fikirlerimiz arasındaki bağıllığı bilmediğimiz için bilgimiz onların alanından da daha dardır. Öyleyse, bilgimiz, şu andaki halinden daha ileriye götürülebilmekle birlikte, bilmek istediğimiz her şeyi hiçbir zaman bilemeyeceğimiz ve fikirlerimize ait bütün meseleleri çözemeyeceğimiz söylenebilir. Örneğin madde ve düşünce fikirlerine sahibiz ama, maddenin düşünüp düşünmediğini belki de hiçbir zaman bilmeye muktedir olamayacağız; çünkü Tanrı'nın maddeye düşünce kudretini verip vermediğini keşfetmek bizim için imkânsızdır. Burada, akla hemen şu soru geliyor: "Eğer, bilgi, fikirlerimiz arasında bulunan bağıllık ve uygunluğun ya da zıtlık ve uyumsuzluğun idrâkından daha öteye gidemiyorsa, yani onların gösterdikleri şeylerin kendiliklerinde ne olduğu hakkında hiçbir bilgimiz yoksa, bu, bütün bildiklerimizin hayal mahsulü olması demek değil midir?" Hiç kuşkusuz, hayır! Çünkü en azından basit fikirlerimizin dış realitelere karşılık olduklarından şüphe yoktur. Zihin onları duyumların yardımı olmadan hiçbir suretle kendi kendine teşkil edemez. Anadan doğma körler, Locke'a göre, buna en iyi delildir. Zira onların basit fikirleri yoktur. İşte bu nedenle, ona göre, bütün bildiklerimiz hayal mahsulü değildir. Üstelik dış nesnelere varlığı hususunda duyumlarımız birbirlerini doğrulamaktadır. Örneğin, ateşi gören bir kimse, bunun bir hallüsinasyon olduğundan şüphe ediyorsa, ateşe dokunarak onun yakıcılığını hissedebilir; dolayısıyla bundan tamamen emin olabilir. Çünkü sadece bir hayal yüzünden böylesine şiddetli bir acı duyamazdı.¹⁵

Bununla birlikte, dış dünyaya ilişkin bilgimiz son derece cılızdır. Çünkü hiçbir duyum, gerçeğin, ya da reel objenin tam bir yansıması olamaz. Oysa, bilgi deyince, gerçeğin ya da reel objenin tam bir yansıması olan fikir (tasarım) anlaşılır. Bu takdirde de ancak kendimiz üzerine bir bilgimiz olabilir. Nesnelere ya da objeler hakkında böyle bir bilgimiz yoktur; olması da beklenemez. Bundan dolayı, insanın dış dünya hakkındaki bilgisi son derece zayıftır. İnsanda genel bir cisim idesi yoktur. Bu nedenle insan, cismin kendiliğinde ne olduğunu bilmez.¹⁶

Bu durumda, doğru bilgi de kuşkusuz, objesine uygun olan değil, fikirlerin (tasarımların) kendi aralarında birbirlerine uygun olmasıdır. Doğruluk ya da doğru bilgi, tasarımların birbirlerine doğru olarak bağlanmasıdır. Tasarımların bağlantılarını Locke'a göre, sezgisel ve çıkarımsal olmak üzere iki şekilde kavrarız. Dolayısıyla, bilgimiz, sezgisel

ilişkileri farklı derecelerde kavramasından kaynaklanmaktadır. (Bkz. Locke, *a.g.e.*, s.307; 325; İsmail Çetin, *JLocke'da Tanrı Anlayışı*, s.68).

¹⁵ J.Locke, *q.g.e.*, s.176; Alfred Weber, *a.g.e.*, s.272.

¹⁶ J.Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (çev.V.Hacıkadiroğlu), s.224.

ve çıkarımsal olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁷ Sezgisel bilgide tasarımlar arasındaki uygunluğu ya da uygunsuzluğu doğrudan doğruya, başka tasarımların aracılığı olmadan görürüz. Bu, bilginin en yüksek derecesidir. ("Ak"ın "kara", "üçgen"in "kare" olmadığını bilişimiz gibi). Bu tür bilgi, tıpkı Descartes'da olduğu gibi, en açık ve en seçik bilgidir. İşte, kendi varlığımızı bilişimiz de böyle sezgisel bir bilgidir. **Ancak kendi öz varlığımıza ait sezgiye dayanan dolaysız, kesin bir bilgimiz vardır.**¹⁸

Çıkarımsal bilgide ise, tasarımların arasındaki uygunluk ile uygunsuzluğu bu tasarımların doğrudan doğruya kendilerinden değil de, ancak başka tasarımların aracılığıyla kavrarız. Bu bilgi için tanıtılar, belgeler vermek gerektir. Bu da o kadar kolay değildir. Üstelik, sezgisel bilgi kadar da açık ve seçik değildir.

Locke'a göre, bilginin bu iki derecesine yani sezgi ve çıkarıma bağlanamayan herşey, ne denli güvenle kabul edilmiş olursa olsun, ya inanç ya da kanı olabilir; bilgi olamaz. **Ona göre, bilgi, iki fikir (ide) arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasıdır.** Bilginin açık oluşu ya da olmayışı, fikirlerin kendilerinin açık olup olmadığına değil, o algının açık olup olmadığına bağlıdır. Kısacası, Locke'a göre, bilgimiz idelerimizi aşamaz. Bu demektir ki, idelerimiz yoksa, bilgimiz de yoktur. Locke, adı geçen eserinin dördüncü bölümünde, **"kendi varoluşumuz üzerine sezgisel, Tanrı'nın varoluşu üzerine çıkarımsal, başka herhangi bir şey için de ancak duyusal bilgimiz vardır; ki bu bilgi duyularımıza sunulmuş şeylerin ötesine gidemez."** demiştir. Başka şeylerin varoluşu üzerine bilgimizin kaynağı sadece duyumdur. Ona göre, duyularımızın bizi aldatmadığına olan güvenimiz, maddesel varlıkların varoluşuyla ilgili olarak erişebileceğimiz en büyük güven kaynağıdır.¹⁹

Bilgimizin eksikliği, Locke'a göre, idelerimizin eksikliğinden, idelerimiz arasında görülebilir bağların eksikliğinden ya da idelerimizi izleme ve incelemedeki eksikliklikten kaynaklanır. Çünkü zihin, hiçbir şeyi dolaysız olarak bilemez; herhangi bir şeyi ancak onun üzerindeki kendi ideleri aracılığıyla bilebilir. Ona göre, ne sezgisel ne de çıkarımsal bilgi, idelerimizin bütün bağıntılarını kapsar. İşte bu nedenle bilgimiz de tam değildir.

¹⁷ Locke, bir de bunlara ek olarak, duyusal bilgi türünden söz eder. Ancak bu tür bilgi, ona göre, neredeyse hiçbir kesinlik taşımayan bilgidir. O, bu konuda şunları söyler: "Olasılığın üzerinde olan, ama, yine de, daha önceki kesinlik derecelerinin hiç birine tam olarak sahip olmayan bu kavrayış da bilgi olarak adlandırılabilir." (Bkz. L.Locke, *a.g.e.*, s.330).

¹⁸ Alfred Weber, *a.g.e.*, s.271.

¹⁹ J.Locke, *a.g.e.*, s.362.

Bilginin duyularımızdan başka kaynağı bulunmadığını ileri süren ampirist felsefenin önde gelen temsilcilerinden biri olan Locke, kuşkusuz, eleştirilmiştir de. Bu eleştiriler iki yönlü olmuştur. İlki, tasarımcılığın solipsizme (tek benciliğe) ya da bir tür idealizme (öznel idealizme) götürdüğü yolundadır. İkincisi, bu felsefenin iç deneyle dış dünyanın bilinmesini olanaksız kıldığı yolundadır. İlki için "kesinlikle hayır" diyebiliriz. Çünkü algılama, nesnelerin varoluşunun kanıtıdır. Algılamaya bağlı olarak ortaya çıkan renkler, sesler, kokular, tatlar...vb .gibi duyular ise, -Locke'un tabiriyle- nesnelere oluşturan nitelikler değil, nesnelerin etkisi altında zihnimize ortaya çıkan bilinç durumlarıdır. İkinci eleştiri içinse, "anlamsızdır" diyebiliriz. Çünkü zihnimizdeki kavramlar, duyum ya da deney sonucunda oluştuğuna göre, zihnimizde bir "**varolmak**" kavramının bulunması, varolan birçok şeyin bulunduğunun kanıtıdır. Zira, bilgi, ancak bilen öznenin kendi duyularının terimleri içinde anlatımını bulur.

Rasyonalizme, özellikle Descartes'a ve idealizme tepki olarak "doğuştan ideler yoktur" savını ileri süren Locke, örneğin, ilkçağın ünlü rasyonalist filozofu Platon'un, "hiç geometri bilmeyen bir köleye geometri problemini çözdürmesi" gibi bazı meseleleri, felsefesiyle tutarlı bir şekilde nasıl açıklayacağını bilemediği için, gözardı etmek zorunda kalmıştır. Yine, her ne kadar, insan zihninde tüm nesnelerin ortak yanlarını içine alan tasarımlar meydana getirmek için özel bir edim (soyutlama aktı)²⁰ bulunduğunu ileri sürmüş ise de, soyut ve tümel kavramların zihnin dışında ayrı bir gerçeklikleri olduğunu reddettiği için, yani, Platon gibi bir kavram

²⁰ Ona göre, örneğin, biri yeşil, öteki kırmızı ve diğeri san olan üç şeyin tasarımından ne yeşil, ne kırmızı, ne san olan **genel bir renk tasarımı** na ulaşabiliriz. Oysa, bir nominalist ve sensüalist olan, bu yüzden tümel kavramların zihinde bile bulunduğunu kabul etmeyen Berkeley, Locke'u bu hususta da eleştirmiştir. Ona göre, biz, birçok nesneyi tasarımılayabiliriz ama birçok nitelik arasında ortak olanı kapsayan yeni bir tasarım kuramayız. Örneğin, "ağaç" tan bahsederken, hep duyulanmış olduğumuz bir tek ağacı gözönünde bulundururuz. Dolayısıyla, ona göre, "ağaç" kavramı, soyut bir tasarım olmayıp bütün ağaçları temsil eden representatif bir tasarımdır. Aynı şekilde, "kırmızı" nın bütün tonlarını birarada bulunduran bir tek tonun varlığını düşünemeyiz. Bu, renk tonlarından birinin bulunması, diğerrinin bulunmaması demektir. "Kırmızı" genel, soyut bir idedir. Berkeley'in burada söylemek istediği şey, bizde idesi olan şeyin tikel olduğudur. Bir renk tonuna bakarken onun diğer tonlarını zihinde canlandırırız. Genel bir terimin karşılığı olan zihnimizdeki ide, daima tikel ve özeldir. O halde, Berkeley'e göre, "bütün ideler, aslında tikelleştirilmiş tasarımlardır". Demek ki, sözcüklerle anladığımız tümel kavramlar, başka deyişle, "ağaç" diye ağızımızdan çıkan ses, Locke'un anladığı gibi, duyulanmış öğelerden arındırılarak elde edilmiş soyutlamalar değildirler; başka tasarımları temsil edebilmek özelliği olan duyuşal tasarımlardır. Çünkü bütün tasarımlarımızın kökü, duyumdur. Biz, sadece, tek tek üçgenlerin idesine sahibiz. Genel bir üçgen yok ki, ona ait zihnimizde soyut bir fikir bulunsun. (Bkz. G.Berkeley, *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*, s.408-409.) Yine Berkeley bu hususta şunları söylüyor: "Kimilerinin "birlik" i zihinde bütün diğer idealara eşlik eden yalın, bileşmemiş bir idea olarak gördüklerini biliyorum. "Birlik" sözcüğüne karşılık gelen bir idea bulamıyorum; eğer böyle bir ideam olsaydı, sanırım onu bulmakta güçlük çekmezdim. Aksine, duyum ve düşünce yollarıyla algılanan bütün diğer idealara eşlik ettiğini öne sürdüklerine göre, anlığımıza çok tanıdık gelmesi gerekirdi. O halde, bunun sadece bir soyut idea olduğunu belirtmekle yerinelim." (Bkz. G.Berkeley, *a.g.e.*, s.415).

realisti olmadığı için, her amprist filozofun sıkıntı çektiği "insan", "üçgen", "kırmızı", "ağaç"...vb. gibi soyut kavramlar ve bunların "bütün", "herbiri", "bazısı", "hiçbiri", "çeşit", "tür", "birlik"...vb. gibi terimlerle ifadesi konusunda da güçlüklerle karşılaşmıştır.

Berkeley'e (1685-1753) gelince: Locke'un ampirizmini çıkış noktası olarak alan ve "**varolmak, algılanmış olmaktır**" sözünü felsefesinin âdeta sloganı haline getiren Berkeley, Descartes'in açmış olduğu bilinç felsefesi çığırında ilerlemiş ve onu mantıksal sonucuna götürerek, sadece bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin varlığını kabul etmiştir. Bu kabulde birlikte, yine de, diğer özneleri ve Tanrı'yı işin içine kattığı için, solipsizme düşmemiştir. O, özneyi bir çeşit ideler yani düşünceler toplamı olarak tanımlamıştır. "*İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*" adlı yapıtında da ifade ettiği üzere, Berkeley'e göre şeylerin varlığı algılanmalarına bağlıdır. Bunların kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında varolmaları olanaksızdır. Ona göre, ağaçların, dağların, ırmakların kısacası tüm duyulur nesnelerin anlık tarafından algılanmaktan ayrı doğal ya da gerçek bir varoluşları yoktur. Kendi idelerimizden ve duyularımızdan başka neyi algılayız ki? Cisimlerin varoluşlarını kavramak için ne yaparsak yapalım sonunda, sadece, kendi idelerimizi düşünürüz. Ancak, zihin, tam da nesnelere kendisi tarafından algılandıkları ya da kendisinde var oldukları sırada, kendisini unutarak, bu nesnelerin düşünülmezsizin ya da zihin olmaksızın var olduklarını kavrayabileceği, dahası, gerçekten de kavradığı yanılgısına düşer. Oysa, Berkeley'e göre, madde gibi, ağaçların, dağların, ırmakların yani düşünmeyen şeylerin, kendilerini düşünen bir zihin olmaksızın mutlak olarak varolmaları imkânsızdır.

Berkeley der ki: "Gördüğümün, duyduğumun, duyumsadığımın gerçekten var olduğundan yani benim tarafımdan algılandığından kendi varlığımdan kuşku duyduğumdan daha fazla kuşku duymam."²¹

Berkeley'e göre, doğuştan kör olan birisi, gözleri açıldığında, gördüğü şeylerin zihninin dışında var olduklarını ya da kendisinden belli bir uzaklıkta bulduklarını idrak etmez. Dahası, ona göre, hiçbir cisim, algılanmadığı sürece var olamaz. Bu sonucu, bugün, çoğunluk böylece kabul etmiştir. Yine, ona göre, daha önce sözünü etmiş olduğu gibi, nitelikler, kendilerini algılayan bir zihinde varolan duyumlardan ya da idelerden başka şeyler değildir. Bu, sadece şimdi tanışık olduğumuz ideler için değil, bütün olanaklı ideler için de doğrudur. Şeylerle ideler arasında bir ayrım yoktur. Şeyler, zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın kalıcı olamazlar. Maddenin (düşünmeyen şeyin) doğasını apaçık bilmek bir yana, böyle bir şeyin

²¹ G-Berkeley, *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*, s.413.

varolduğunu bilmek bile olanaksızdır. Berkeley'e göre, düşünmeyen bir şeyin varoluşu, ancak algılanmakla mümkün olduğu için herhangi bir duyulur nesnenin, hem görme ya da dokunma yoluyla dolaysızca, doğrudan doğruya algılanması, hem de doğada hiç varolmaması açıkça bir çelişkidir. Başka deyişle, ona göre, sadece algılanan şeyler vardır, algılanmayan şeyler ise yoktur. Duyulara verilen ideler gerçektir; gerçekten vardır. Bir duyumun ya da idenin varlığı, sadece algılanmak olduğu için, bir ide ancak bir ideye benzeyebileceği için, Berkeley, idelerin kendilerini algılayan zihinler olmaksızın varolan ilk örneklerin benzerleri olabileceklerini yadsır. Ona göre, duyulur nesnelere, başka bir zihinde var oldukları zaman, bunların farklı bir anlamda da olsa "zihin olmaksızın" var olduklarını söyleyebiliriz. Böylece gördüğüm şeyler, gözlerimi kapattığımda hâlâ varolabilirler; ancak bu durumda başka bir zihinde var olmalıdırlar.²²

Berkeley, herkesin kabul etmiş olduğu üzere, uzamın, devininin, kısacası bütün duyulur niteliklerin kendi başlarına kalıcı olmadıkları için onları taşıyan bir şeyi gereksediklerini söylemekle ve duyularla algılanan şeylerin içinde varolabilecekleri bir tözden ya da onları taşıyan şeyden (örneğin; Locke, töz için niteliklerin o bilemediğimiz taşıyıcısı diyordu) bağımsız bir varoluşları olduğunu yadsımakla kendisinin bir yenilikçi olmadığını, sadece algılanan şeylerin algılanmaktan ayrı bir varoluşlarının olmadığını ve bu nedenle eyleyebilen, düşünebilen ve kendilerini algılayabilen uzansız bölünemez tözlerden ya da tinlerden başka herhangi bir tözde varolamayacaklarını iddia etmekle diğerlerinden ayrıldığını belirtmektedir.

Hatırlanacak olursa, Locke'a göre, biz, ancak idelerin (tasarımların) kendi aralarındaki bağlantılarının uygun olup olmadıklarını biliyor, ama bunların bilincin dışındaki şeylerle uygunluğunu bilemiyorduk. Bu anlayış, cisimler dünyasının varlığını ortadan kaldırma düşüncesini hazırlamıştı. İşte Berkeley'in de yaptığı, bu düşüncüyü tutarlı olarak sonuna kadar götürmek olmuştur. Sadece bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin varlığını kabul etmekle, özneyi bir çeşit ideler yani düşünceler toplamı olarak tanımlamakla, Descartes'ın açmış olduğu çığır içinde, ondan bir yüzyıl sonra ilerleyen Berkeley, şu soruyu kendisine sorar: "Zihnimde bulunan şeylerin -bilinç içeriklerinin- zihnimin dışında bir dünyaya karşılık olduklarını, onun yansımaları veya etkileri olduğunu nereden biliyorum? Başka deyişle,

²² Bu noktada Berkeley'i Platon ile karşılaştıracak olursak şunları söyleyebiliriz: Platon'a göre, bilen özne, idealar dünyasına ait bir varlıktır. Ancak, ona göre, idealar öznenin bilincinin dışında ve ondan bağımsız gerçek bir varlığa sahiptirler. Oysa, Berkeley'de, idealar yani düşünceler (tasarımlar) öznededir; sadece onun bilinç içerikleri olarak vardılar. Bu arada, Berkeley'in, algılarımızın, esasında Tanrı'nın algısının bir parçası olduğu görüşüyle bu öznelikten kurtulma yönünde bir çaba içinde olduğunu da unutmayalım. (Bkz. A. Arslan, *Felsefeye Giriş*, s. 101).

zihnimin dışında başka zihinler, varlıklar, bir dış dünya veya gerçeklik olduğunu nereden biliyorum?". "Ben sadece bilinç içeriklerimi ve algılarımı biliyorum. Bu içeriklerin veya algıların dış dünya denilen bir gerçekliğe dayandıklarını, onların sonucu olarak bende meydana geldiğini kesinlikle bilmiyorum. Bunu bilmem için kendi kendimden çıkmam ve bu algıların gerçek bir şeye karşılık olduklarını görmem gerekir. Ama, bu gerçek dediğim şey hakkında neye sahip olabilirim? Yine ancak bir algıya değil mi? O halde, gerçek (varlık) algıdır; varolmak algılanmış olmaktır." Berkeley, işte bunu "*esse est percipi*" sözüyle ifade eder²³.

Berkeley'in nesnelere varlığının anlıksal olup, bir nesne için varolmanın, algı içeriğinde bulunmaktan başka bir şey olmadığını göstermek için geliştirdiği uslamlama felsefe tarihinde büyük ün yapmıştır. "*A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*" adını taşıyan başyapıtının ilk üç bölümünde verdiği bu uslamlama şöyledir: "Görme duyusuyla renk ve biçimleri, işitme duyusuyla sesleri, dokunma duyusuyla dokunmaları alırız. Bu, renk, biçim, ses, dokunum...vb. idelerden düzenli olarak birarada gördüklerimize "elma", "ağaç" gibi ayrı ayrı adlar verir, onları nesnelere olarak nitelendiririz. Öte yandan ideler anlıksaldır, yani anlığa bağlıdır. O bakımdan, onlar için varolmak, anlıkça algılanmaktan başka bir şey olamaz. İdeler, anlığımızda, onları düşündüğümüz sürece yer alırlar. Buna göre, **nesne** denilenler, kimi idelerin düzenli olarak birarada bulunmasından başka bir şey olmadıklarına göre, nesnelere de anlıksaldır ve onlar için de varolmak algılanmış olmaktır."²⁴

Dikkat edilecek olursa, ancak algılayan varsa algılananın varlığa gelebileceğini ifade etmekle, **Öznenin nesneye damgasını vurduğunu**²⁵

²³ G.Berkeley, *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*, s.413.

²⁴ G.Berkeley, *a.g.e.*, s. 413 - 414; Dikkat edilecek olursa, "*algılamak*" kavramını, Berkeley'in, geniş bir anlamda, yani , "*düşünce de olmak*" anlamında kullandığı anlaşılır. Varlık için algılanıyor olmanın zorunluluğunu ortaya koymaya çalışan Berkeley için algılanmayan varlık diye bir şey söz konusu olamaz. Bu, mantıksal bir olanaksızlıktır. Dolayısıyla da, hiçbir şey algılanmadığı sürece var olamaz.

Kant bunu daha ileriye götürecektir, **zaman** ve mekânın da ancak bilen özne varsa var olabileceğini ifade edecektir. Berkeley'e göre de, **zaman**, esasında, idelerin anlıklarımızda ardarda gelişleridir. Bundan soyutlandığında, zaman, bir hiçtir. Berkeley, idelerin anlıklarımızda sürekli olarak ardarda gelişlerinden soyutlanmış yalın bir zaman idesi de tasarlayamaz. Bunun imkânsız olduğuna dikkati çeker. Berkeley'e göre, uzam ve devinimi tüm diğer niteliklerinden ayırmaya, kendi başlarına düşünmeye çalıştığımızda, bunları hemen gözden yitirir, büyük yanılgılara düşeriz. Çünkü ona göre, duyulur niteliklerin hepsi duyum ve hepsi gerçektir; nerede uzam varsa, orada yani zihinde renk de vardır; ve bunların ilk örnekleri sadece başka bir zihinde vardır. Duyu nesnelere de bu duyuların bileşiminden, harmanlanmasından ya da bunların karılmasıyla oluşturulan bir kütlede başka bir şey değildir. Hiçbirisinin algılanmadan varolduğu varsayılamaz. Bu bağlamda Berkeley, Descartes ve Locke'un ileri sürmüş oldukları objelerin genel ve soyut niteliklerini de reddeder. Ona göre, soyut bir **yer kaplama** yani **mekân** da yoktur. **Büyüklik, şekil, durum, uzaklık** gibi genel nitelikler de yoktur. Herşeyden önce de, madde denilen genel nesne yoktur. Biz, nesnelere, sadece belli büyüklükte, belli şekilde ve belli uzaklıkta duyulamayız; aynı zamanda duyulanmış öğeleri düşünme yoluyla bir araya getirip

açıkça ilân eden Berkeley, bu suretle, felsefesinde, İlkçağ Yunan filozoflarının²⁶ aksine, bilginin malzemesi olan varlık ile bilginin kaynağı olan algıyı da bir anlamda özdeşleştirmiş olmaktadır.

Berkeley'e göre, ay, güneş, ağaç...vb tüm nesnelere biz onları algıladığımız sürece vardır ve onları artık algılamadığımız zaman yok olurlar. Şüphesiz biri tarafından artık algılanmamış olsaydılar var olmayacaklardı, var olmaktan çıkacaklardı yani yok olacaklardı. Çünkü, var olmak, algılanmış olmak ya da algılanmaktır.

Berkeley'in nesnelere tasarımlar içinde eritmesi, onu zorunlu olarak "yalnız tasarımılayan, düşünen tözlerin yani ruhi tözlerin var olabileceği" anlayışına vardırırmıştır. Bu ise, açıkça spiritüalizmdir. Fakat Berkeley'in spiritüalizmi, nesnelere dünyasını bir kuruntu, bir görüntü saymaz. Onun mutlak olarak reddettiği şey, maddenin, onu algılayan ruhun dışında aynı suretle var sayılmasıdır.

Kıscacası Berkeley'e göre, madde ruhtan ayrı bir cevher olarak var değildir. (Descartes'a tepki) Böyle bir şey olamaz. Bilinçsiz, akılsız, ne olduğu bilinmeyen bir şeyi var diye kabul etmek ona göre skolastik bir

birleştirerek kurarız. Ona göre, rengi, kokusu, şekli, tadı ve sertliği olmayan bir kiraz bir hiçtir. Oysa, Locke'a göre, rengi, kokusu, tadı, şekli ve sertliği olmayan bir kiraz bir hiç değildir. Çünkü ondan geriye bu niteliklerin taşıyıcısı olan töz kalmıştır. Tözü bir kuruntu sayan, tümel kavramların zihinde bile bulunmadığını ifade eden Berkeley'e göre, Locke'un objenin kendisiyle ilgili saydığı büyüklük, şekil, uzaklık gibi mekân nitelikleri de sadece soyut bir iddiadır. Biz, bunları da yalnız başlarına "duyulanmış nitelikler dışında kalan şeyler" diye düşünemeyiz.

²⁶ Berkeley'in varlık anlayışını ilkçağın ünlü filozofları Parmenides ve Aristoteles'in varlık anlayışları ile karşılaştıracak olursak, taban tabana bir zıddiyet görürüz. Şöyle ki: Parmenides'e göre varlığın varolmadığını söylemek imkânsızdır. Çünkü varolmayan (yokluk; boşluk) düşünülemez, dolayısıyla bilinemez ve dile getirilemez. Varlık, duyular ve gözlem aracılığıyla değil, sadece düşünce ve akılla kavranabilir. Dolayısıyla, her düşünce, mutlaka bir varlığın düşüncesi olmak zorundadır; var olmayan, düşüncenin konusu olamaz. Anlaşıldığı üzere, Parmenides varlığı düşünceye indirgemez. Onun için asıl olan, temel olan varlıktır ve varlık, var olduğu için düşüncenin konusudur; ancak varolan düşünülebilir, dolayısıyla bilinebilir.

Aristoteles'e göre ise, varlık, algıdan ibaret olmayıp, tersine, var olduğu için algısı vardır. O halde, "*bilinçten, bilen öznenin bağımsız bir gerçeklik vardır*" görüşüne sahip olan bu iki ilkçağ filozofuna göre algılarımız, algılarımızın konusu olan ve algıdan ayrı, ondan bağımsız nesnelere, gerçek bir dünyaya işaret ederler. İşte, şimdi, Berkeley ile birlikte bu görüş tamamen yıkılmış olmaktadır. Acaba benim algılarımdan bağımsız, dış nesnelere, gerçek bir dünya var mıdır? Görüldüğü üzere, filozoflar, gerek Descartes, gerekse Berkeley, dış dünyanın nesnelere varlığını bile şüphe konusu yapabilmişlerdir. Platon ise, bilen öznenin idealler dünyasına ait bir varlık olduğunu söylemişti. Fakat, ona göre, idealler, öznenin bilincinin dışında ve ondan bağımsız gerçek bir varlığa sahiptirler. Böylece Platon, solipsizme düşmekten de kaçınmış olmaktadır. Platon'da idealler insan zihninde değildirler, tersine insan zihni veya ruh, idealler dünyasındadır. Oysa, Berkeley'de özne üzerine vurgu ağır basmaktadır. İdealler ya da tasarımlar öznededir; sadece onun bilinç içerikleri olarak vardır. Bu nedenle, Berkeley'in solipsizme düştüğü zannedilebilir. Ama, algılarımızın, Tanrı'nın algısının bir parçası olduğunu söylediği hatırlanacak olursa, solipsizme düşmekten kurtulma yönünde gayret sarfettiği kolayca anlaşılır.

zihniyettir. Tabii, maddenin ruhtan ayrı bir cevher olarak varlığını inkar etmek, "madde sonsuza kadar bölünebilir mi?", "madde duyulanabilir mi?", "madde ruha nasıl etki yapar?" gibi, beraberinde birçok problemi de ortadan kaldırır.

Berkeley'e göre, insanların maddenin varlığında ısrar etmeleri, ruhun dışında, tasarımlarımıza ya da fikirlerimize benzeyen şeylerin varlığını kabul etmekteki çelişkiyi görmemelerinden ve maddenin duyularımız üzerindeki etkisinin düzgün ve tek düze olmasından kaynaklanır. Öte yandan, dış dünyanın algılarımız dışındaki varlığını reddetmekle birlikte, Berkeley, güneşle, ay ve yıldızlarıyla, denizleriyle, dağlarıyla, ağaçlarıyla bu duyular evrenin varlığını inkar etmez. Yani ona göre, bu evren gerçekten vardır; bir rüya veya hallüsinasyon değildir. Bu noktada, zamanında yanlış anlaşılın Berkeley, dış dünyayı dolayısıyla, açık-seçikliği inkar etmekle itham edilmiştir. Kendisini bununla itham edenlere karşı O, yanlış anlaşıldığını, kendisinin dış dünyayı inkar etmediğini, sadece şu görünüşlerin, fenomenlerin arkasında bir maddi cevher olmadığını dile getirdiğini ifade etmiştir. Bazıları, yine, onun bu cevabından tatmin olmayıp, maddeyi hiçe saymasının bu evreni de hiçe saymak demek olacağını vurgulayarak, şiddetli itirazlara girişmişlerdir. Öyle ki, doktor Johnson, bastonunu yere vurarak "bu taşı nasıl inkar edebilirsiniz?" derken, bir diğeri "madem ki dış dünya bir hayalmiş, başını şu taş duvara vur da anla bakayım!" diyerek meydan okumuş, hattâ ünlü İngiliz şair Lord Byron bile, şiirlerinden birinde bunu söz konusu ederek "Piskopos Berkeley "madde yok" dedi. "Oysa, söylediği sözün hükmü yok" şeklinde zarif bir cinas yapmıştır.

Bütün bu yanlış anlaşılmaları bir tarafa bırakacak ve Berkeley'in felsefesine dönecek olursak; ona göre, elbette, tasarımlarımızı kendimiz yaratamadığımıza göre, onların bir dış nedeni olacaktır. Bu neden maddî olamayacağına göre manevîdir, ruhîdir. Sonlu ruhlardaki tasarımları düzenli bir şekilde meydana getiren sonsuz ruhtur, yani Tanrı'dır. Bizim doğa kanunu dediğimiz şey, esasında, tasarımların ardarda gelişlerinin düzeninden başka bir şey değildir.

Şu halde, dış dünyayı reddetmeyen Berkeley, onun objektifliğinin garantisini Tanrı'da bulmaktadır. Doğa kanunu, Tanrı'nın oluşturduğu bir "tasarımlar düzeni"dir. Bundan dolayı, doğaya ilişkin bilgi edinmek isteyen kişinin görevi, Tanrısal tasarımların düzenini anlamaya çalışmaktır. Tanrı özgür olduğundan ve herşeye gücü yettiğinden, gerektiğinde, tasarımların alışılmış sırasını bozabilir, bu sıranın dışına çıkabilir ki, buna mucize denir. Kısacası, Berkeley, **algılayan zihinden bağımsız maddenin varlığının bir kuruntu olduğunu**, zaman ve mekânın ruhun dışında varolmadığını,

kudretine son olmayan ruhun (Tanrı'nın) etkisiyle algılayan ruhlardan başka bir şey bulunmadığını söyler.

Berkeley felsefesinin çıkmazlarına gelince: Eğer varlık algılanmış olmak ise, algılanmamış olan var olamayacak demektir. O halde, derin uykudayken ruh ne oluyor? Eğer yatağımın karşısında asılı duran tablo, ancak ben onu gördüğüm için varsa, ben uyuduktan sonra onu idrak eden ve yok olmasını engelleyen ruh ya da ruhlara hangileridir? Ayrıca, Berkeley, kendisinden başka ruh ya da ruhlara bulunduğunu nasıl biliyor? Bütün bunların yanısıra, esasında, Berkeley'in de diğer ampirist filozoflar gibi asıl güçlüğü, genel soyut kavramlardadır. "Bütün ideler tikelleştirilmiş tasarımlardır" diyen Berkeley'e göre, "insanlık", "beyazlık", "birlik" ... vb. gibi hiçbir soyut fikrin gerçek varlığı olamaz. Hattâ bunlar, Locke'un dediği gibi, zihnimizde bile yer alamaz. Bu takdirde, genel bir fikri söylerken kendisine benzeyen bir tek ideyi kastetmekten başka çaremiz yoksa, "bütün", "bazı", "hiçbir" ... vb. gibi terimlerle ifade nasıl mümkün olacak, bu terimlerle kastedilen nasıl açıklanacaktır? İşte, Berkeley felsefesinde çözümlenmeden kalan meseleler bunlardır.

Şu halde, gerek Locke, gerekse Berkeley'in, bilgide deneye, duyuma ya da algıya son derece önem verdiklerini, bu süreçte, Descartes'dan sonra, öznenin rolünü bir kez daha vurgulamış olmak bakımından aynı çizgide yer aldıklarını; ama, Berkeley'in, özellikle soyut ve tümel kavramların zihinde bile bulunmadığını ifade etmekle, Locke'dan ayrılarak, daha uç bir noktaya vardığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, (Genişletilmiş 2.bsk) Ankara, 1996, Feryal Mtb
- Bennet, Jonathan, Locke, Berkeley, Hume, Central Themes, Oxford, 1971.
- Berkeley, George, *A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*, Great Books of the Western World, c.35, Chicago, 1952.
- İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine* (çev. Halil Turan), Ankara, 1996, Cantekin Mtb.
- _____, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma* (çev. Sahir Sel), İstanbul, 1984, Onur Mtb.
- Çetin, İsmail, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Ankara, 1995, Feryal Mtb.
- Denkel, Arda, *Bilginin Temelleri*, İstanbul, 1984, Kent Mtb.

Hacıkadiroğlu, Vehbi, Duyu emberi, Bilgi ve İletişim, *Felsefe Tartışmaları*, 2.kitap, İstanbul, 1988, Gümüş Mtb.

Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri* (ev.Takiyettin Mengüşoğlu), İstanbul, 1986, Evrim Mtb.

Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Great Books of the Western World, c.35, Chicago,1952.

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (ev.Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul, 1992, Ara Yayıncılık.

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (ev.Vehbi Eralp), 1. bsk., İstanbul, 1938, Devlet Mtb ve 5.bsk., 1993, Matbaa 70.

Yolton, W John, *A Locke Dictionary*, Blackwell -Cambridge,1993.